

Research Article

लिंगायतांचे राष्ट्रनिर्माणामध्ये योगदान

सचिंतानंद शं. बिचेवार

सहा. प्राध्यापक, श्री.पी.डी.जैन कला महाविद्यालय, अनसिंग ता. जि. वाशिम (महा.)

सारांश (Abstract):

आज भारतामध्ये लिंगायत अनुयायांची संख्या सुमारे पाच कोटी पेक्षा अधिक मानली जाते. निश्चीतच या समुदायावर लिंगायत संस्कृतीतील आधुनिक मूल्यांचा, मानवतावादी मूल्यांचा प्रभाव आहे. कर्नाटकासारख्या राज्याचा विचार केला तर तिथे स्वातंत्र्यानंतर अधिकतम काळ लिंगायत + राजकीय प्रभुत्व राहिलेले आहे. बसवण्यांच्या विचारांचा प्रभाव असलेल्या लिंगायतकडून निश्चीतच राज्यउन्नतीचा प्रयत्न झाला आहे. आज उत्तर भारत आणि द. भारत यांचा शांतता, सदाचार, नितीमत्ता, सहनसिलता, लोकशाहीवरचा विश्वास, सेवा, प्रामाणिकता, दायित्व या मूल्यांचा विचार केला तर द. भारतीय संस्कृती उत्तरेच्या तूलनेत समृद्ध असलेली दिसते. (द. भारताची आपण फारशी दखल घेत नाही तरीपण) याचे महत्वाचे कारण बाराव्या शतकापासून सुरू झालेल्या बसवण्यांच्या समतावादी, मानवतावादी आंदोलनाची द. भारतीय प्रभाव हे आहे. म्हणजेच व्यक्ती व समाज जीवणाच्या प्रत्येक क्षेत्राला उन्नतीचा मार्ग दाखविणारा बसवण्यांचा लिंगायत धर्म भारताच्या उत्थानामध्ये निश्चीतच महत्वाची भूमिका बजावत आहे.

१९०४ साली झालेल्या पहिल्या लिंगायत महासभेचे अध्यक्ष लिंगराज सिरसंगीनी म्हणतात, प्रत्येक कुटुंबाने आणि समुदायाने आपल्या प्रगतीसाठी प्रयत्न करणे म्हणजेच राष्ट्राच्या एकूण उन्नतीचा आरंभ होय. स्वार्थ आणि पक्षपाता शिवाय देशाच्या एकात्मतेसाठी प्रयत्नरत राहणे आपले प्रत्येकांनी कर्तव्य समजावे. याच आवाहानानुसार लिंगायतानी राष्ट्रघडणीत महत्वाचे योगदान दिले हे वास्तव आहे.

प्रस्तावना :

व्यक्ती, समाज आणि राष्ट्र ही एक मजबूत साखळी आहे. यातील व्यक्ती ही अत्यंत महत्वाची कडी असल्याने या व्यक्तीला संस्कारीत करणारे, उन्नत करणारे घटक कसे आहेत त्यावर त्या-त्या व्यक्तीची आचार - विचाराची, जीवन जगण्याची पद्धती अवलंबून असते. या घटकामध्ये धर्म, नेता, शिक्षण, परिसर (भौगोलिक स्थिती) व तत्कालीन स्थिती यांची भूमिका अत्यंत महत्वाची असते. या घटकाच्या माध्यमातूनच तयार झालेल्या व्यक्तीची वैचारिक व आचारात्मक प्रवृत्तीच समाजाच्या पर्यायाने राष्ट्राच्या उन्नतीसाठी कारणीभूत ठरते. या न्यायाने वैचारिक व आचारात्मक संस्कार मूल्यांच्या संदर्भाने विचार केला तर महात्मा बसवेश्वरादी शरणांच्या विचारांचा अनुयायी लिंगायत समाज या मूल्यांच्या संदर्भात मोठ्या प्रमाणात आधुनिक असल्याचे दिसून येते. म्हणूनच राष्ट्रनिर्माणामध्ये कार्यात लिंगायतांचे महत्त्वपूर्ण असे योगदान राहिले आहे. त्याचाच आढावा प्रस्तुत संदर्भाने घेतला आहे.

शोध निबंधाचा उद्देश :

- १) लिंगायतांच्या नितीमूल्य संकल्पनेचा, प्रत्यक्ष आचारांचा अभ्यास करणे.
- २) लिंगायतांचे सामाजिक योगदान अभ्यासणे.
- ३) लिंगायतांचे राजकीय योगदान अभ्यासणे.
- ४) शैक्षणिक - सांस्कृतिक क्षेत्रातील लिंगायतांच्या योगदानाचा अभ्यास करणे.
- ५) एकूणच राष्ट्रउन्नतीतील लिंगायत समाजाची भूमिका अभ्यासणे.

*** लिंगायत संस्कृतीची मूल्य देणगी :**

स्वातंत्र्य, समता, बंधुभाव, लोकशाही ही मूल्य परंपरा फ्रेंच म्हणजेच यूरोपीयनांची देण आहे असे समजल्या जाते. परंतू इतिहासाचा शोध घेतला तर अगदी बुध्द काळात उदयाला आलेली ही मूल्य काळओघात संपुष्टात आल्यानंतर धर्म व समाजहितासाठी प्रत्यक्ष व्यवहारामध्ये आणण्याचे मध्ययुगात प्रथम कार्य महात्मा बसवेश्वरांनी केलेले आहे. बंधुत्व, समता व विवेक या मूल्यावर आधारित नवसमाज निर्मिती हेच बसव आंदोलनाचे लक्ष होते.^१ लिंगायतांचा पंचाचार सिद्धांत धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक, व्यक्तिगत व सार्वभौम नैतिकता सांगून व्यक्ती व समाज पर्यायाने राष्ट्रउन्नती सांगतो. सत्य, अहिंसा, श्रमगौरव, दासोह, करूणा, दयाभाव व सदाचार लिंगायत धर्म - संस्कृतीचे मूलाधार असून शरणांच्या प्रत्येक वचनामध्ये, कृतीमध्ये याचे प्रतिबिंब पाहावयास मिळते. बसवणांना अभिप्रेत असलेला शरण म्हणजे उदात्त नैतिक मूल्याचा समुच्चय होय.^२ याचेच अनुकरण लिंगायत समाज करीत आला आहे. याचा प्रभावही समकाळावर व सहपरिसरावर पडलेला दिसून येतो.

*** सामाजिक योगदान :**

महात्मा बसवेश्वरादी शरणांच्या आदोलनाचा मूळ उद्देश मानवमुक्ती हा असल्यामुळे स्त्री, दलित, वंचीत या सर्व घटकांना बंधनमुक्त करून त्यांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहामध्ये आणण्याकरीता बसवणांनी मोठा प्रयत्न केला.^३ त्यामुळे लिंगायत धर्मांमध्ये जातीयता, विषमता, अंधश्रद्धा, कर्मकांड, दास्यत्व ह्या बाबी त्याज्य ठरून लिंगायत समाज मानववादी दृष्टीने व्यक्ती, समूहाकडे बघतो. याच मानवतावादी मूल्याचा आधार आजही लिंगायत जीवन पद्धतीमध्ये असल्यामुळे विघटनवाद, अलगाववाद, संघर्ष ह्या बाबीपासून समाज दूर असून एकात्मवाद किंवा जगा आणि जगू ह्या या तत्वावर विश्वास ठेवून लिंगायतांची वाटचाल राष्ट्रनिर्माण कार्यात मोठा हातभार लावीत आहे.

*** राजकीय योगदान :**

अगदी बसवणांच्या बिज्जल दरबारातील राजकीय, प्रशासकीय योगदानापासून तर आजपर्यंतच्या राजकीय नेत्यांच्या राजकीय योगदानाचा आढावा घेतला तर लिंगायतांचे राजकीय योगदानही राष्ट्रनिर्मितीमध्ये महत्त्वाचे ठरलेले दिसून येते. द. भारतातील प्रसिद्ध विजयनगर राज्याचा संस्थापक बुक्कराय यांचा सेनापती बसवय्या लिंगायत होता.^४ बिंदनुरचे केळदी राणी चेत्रमयाचा पराक्रम, झाशीच्या राणी लक्ष्मीबाई अगोदर रणचंडिका बनून इंग्रजांना धडकी भरविणारी कीतूरची राणी चेत्रमा हिचा पराक्रम ऐतिहासिक आहे. भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्यात गांधीजींच्या नेतृत्वात कर्नाटकातील लिंगायतांना जोडणारे कर्नाटक गांधी हर्डेकर मंजप्पा यांचे योगदान अभूतपूर्व मानले जाते.^५ मराठवाडा मुक्ती संग्रामात देखील मराठवाडा - विदर्भातील लिंगायतांचे योगदान निश्चीतच दखल प्राप्त आहे. उदा. उमरी लूट प्रकरणातील पूसद येथील गोदाजी मूखरेची निजामाकडून लूट प्राप्त पै-पै रक्कम भारत सरकारकडे सुपूर्द करण्याची भूमिका ^६ याचबरोबर मुंबई प्रांत सरकारचे पहिले शिक्षण मंत्री सिद्यप्पा कमब्ली, प्रादेशिक भाषेत प्रथम लोकसभेत बोलणारे जे.एच.पटेल, माजी उपराष्ट्रपती बी.डी. जत्ती, राजकारणातील चाणक्य एस नजर्जीगप्पा, शिवराज पाटील चाकूरकर आदिचे राजकीय योगदान अत्यंत महत्त्वाचे मानले जाते. महत्त्वाचे म्हणजे भारतीय राज्यघटनेतील महत्त्वाची तत्त्वे अभ्यासली तर लिंगायत तत्वज्ञानाच्या आद्यावरच आधारित असलेला दिसून येतात. यामध्ये बसवणांच्या विचारांचे योगदान दिसून येते.

*** शैक्षणिक, साहित्यिक योगदान :**

साधारणतः भारतामध्ये वीरशैव - लिंगायतांचे विरक्तपीठ आणि गुरूपीठ असे दोन पीठे असून या पीठाखाली साधारणतः आंध्र, कर्नाटक, महाराष्ट्र, केरळ, तामिळनाडू, गुजरात, मध्यप्रदेश, उत्तरप्रदेश, नेपाळ या राज्यासह भारतभर सुमारे ५००० मठ संस्थाने आहेत.^७ यापैकी बऱ्याच मठात धर्मरक्षण, धर्मप्रसार, संस्कारासोबतच विद्यार्थ्यांना शिक्षण देण्याचे कार्य निरंतरपणे सुरू आहे. अनेक मठ संस्थाने विद्यार्थ्यांना मोफत निवास व भोजन व्यवस्था करून आपले दायित्व आजही निभावत आहेत. विशेषतः कर्नाटकातील विरक्त मठ यामध्ये अग्रेसर आहेत. यामध्ये बेळगाव, धारवाड, हुबळी, सिरिगिरे, चित्रदुर्ग, सिद्धगंगा, म्हैसूर, भालकी येथील मठांचा समावेश आहे. डॉ. हिरेमल्लूर ईश्वरन म्हणतात, कर्नाटकातील मठांनी शिक्षण प्रसाराचे केलेले कार्य प्रशंसनीय आहे.^८ इतरही लिंगायत व्यक्ती, संस्था आपल्या प्रामाणिक वृत्तीने शैक्षणिक योगदान देतांना देतांना दिसत आहेत. उदा. लातूर, सोलापूर, कोल्हापूर आदि ठिकाणांच्या लिंगायत शैक्षणिक संस्था महाराष्ट्रात अग्रेसर मानल्या जातात.

साहित्याच्या दृष्टीने बसव काळातील वचने आमच्या संस्कृतीने अखील मानवजातीला सर्वांगीन उन्नतीसाठी दिलेला अनमोल असा ज्ञानभांडार आहे. जीवनातील प्रत्येक समस्येचे निराकरण करण्याचा उपाय या ज्ञान भांडारामध्ये असून समृद्ध मानव समाज, जग उभे करण्याची क्षमता वचन साहित्यामध्ये आहे. आज वचन साहित्य विश्लेषणासह अनेक प्रांतीय, राष्ट्रीय भाषेमध्ये प्रसारीत होत असून हा साहित्यिक ठेवा जगासाठी आता खुला झाला आहे. या वचनाकरांचा उद्देश सुंदर साहित्य निर्माण करणे हा नसून सुंदर समाज निर्माण करण्याचा असल्यामुळे सुंदर समाज निर्माण करणारे साहित्य ही लिंगायताची मोठी देण आहे.

इतर योगदान :

लिंगायताची एकदेव उपासना, मंदिर संस्कृती पेक्षा देहालाच मंदिर म्हणून, कर्मालाच ईश्वर माणून क्रियाशील बनविणारी, अतिसंचयापेक्षा दासोह भूमिकेतून आवश्यकतेपेक्षा अधिक संपत्ती समाजासाठी खर्च करण्याची वृत्ती व आर्थिक समानता निर्माण करण्यास साह्यभूत ठरणारी प्रवृत्ती, जन्म ते मृत्युपर्यंतच्या विधीमधिल वैज्ञानिकता इ. शिकवण भारतीय समाजाच्या उन्नतीसाठी अत्यंत महत्त्वाची आहे. म्हणून आज लिंगायत संस्कृतीला, महात्मा बसवेश्वरांच्या मानवतावादी विचारधारेला मानणाऱ्या लोक, समूहांची संख्या मोठ्या प्रमाणात वाढत असलेली दिसून येते.

निष्कर्ष :

आज सुमारे पाचकोटी पेक्षा अधिक संख्येने असलेल्या लिंगायतानी निश्चीतच महात्मा बसवेश्वरांची शरणांच्या मानवतावादी, समतावादी विचाराने प्रेरीत होऊन भारताच्या प्रगतीसाठी महत्वपूर्ण योगदान दिले आहे. मूल्य परंपरा, सामाजिक, शैक्षणिक, साहित्यिक, राजकीय क्षेत्रादीचा विचार केला तर भारतीय संस्कृतीशी संलग्नीत होऊन आधुनिकता, समरसता जोपासत राष्ट्रबांधणीत कुठेही आडकाठी न आणता अधिकतम योगदान देवुन राष्ट्रउन्नती साधण्याचा प्रयत्न लिंगायतांनी केला आहे. प्रामाणिकता, परिश्रम, चिकाटी, समोपचार, दायीत्व, लोकशाही, समता या तत्वावर दृढ विश्वास असल्यानेच द. भारतीय संस्कृती समृद्ध करण्यात म्हणजेच भारतीय संस्कृती समृद्ध करण्यात लिंगायतांनी सिहाचा वाटा उचलला आहे.

संदर्भ व टिपा :

- १) शिवानंद, निशांत, महाराष्ट्र बसव परिषद, भालकी जि. बिदर, डिसे. २०१४ पृ.०९.
- २) किता पृ.२०.
- ३) बिचेवार सचितानंद, परिवर्तनाचा महामेरू म. बसवेश्वर, स्वाती प्रकाशन, पूर्णा, एप्रिल २०१५, पृ.१५०.
- ४) मोगलेवार सुधाकर(मु.संपा), वीरशैव विश्वकोश खंड-१, अ.भा.म. वीरशैव साहित्य मंडळ नागपूर, २००१ पृ.१२०.
- ५) ईश्वरन हिरेमल्लूर, स्वरूपा बिराजदार (अनु), लिंगायत धर्म, संस्कृती व समाज, सुविचार प्रकाशनमाला, उस्तूरी जि. लातूर, एप्रिल २००९ पृ.१४.
- ६) ताडेराव राज, हैद्राबाद मुक्तीसंग्रामातील हदगाव, निर्मल प्रकाशन, नांदेड, २००५ पृ.३५.
- ७) मोगलेवार सुधाकर, उपरोक्त पृ.२५७.
- ८) ईश्वरन हिरेमल्लूर, उपरोक्त पृ.१४.
- ९) लबुर्गी एम.एम.(संपा), पाटील शंकर, सविता नळकट्टी(अनु), वचन, बसव समिती, बेंगलूरु, २०१२ पृ. XXVII.